

REUZEMASKERS UIT CONGO

Etnografisch erfgoed van de jezuïeten

In de eerste helft van de zestiende eeuw ontscheepten jezuïeten in Midden-Afrika, lang voor de Europese kolonisatie van het gebied. In 1893 stichtte de Sociëteit van Jezus de Missie van Kwango en kreeg ze een vaste stek in Kongo-Vrijstaat. Het is aan de missionarissen van Kwango dat de tentoonstelling *Reuzemaskers uit Congo* in het BELvue Museum is gewijd.

MEER DAN PRACHTSTUKKEN De politieke verdeling van Afrika tussen de koloniale grootmachten ging gepaard met een territoriale verdeling van de apostolische verantwoordelijkheden tussen de verschillende missiecongregaties. Dat was zeker het geval voor Kongo-Vrijstaat, van 1885 tot 1908 privé-eigendom van Leopold II. De jezuïeten kregen in 1893 de Missie van Kwango toebedeeld, een gebied van 180.000 vierkante kilometer in het zuidwesten van de huidige Democratische Republiek Congo. In tegenstelling tot India, waar de Belgische jezuïeten eveneens een territorium te evangeliseren hadden, stond zwart

Verzameling grote Nkanu-maskers die gebruikt werden tijdens de besnijdenisrituelen
FOTO VAN PATER A. PAUWELS (SJ)
VÓÓR 1934 - COLLECTIE KMMA TERVUREN

Groepsfoto van de jezuïetenmissionarissen van Kisantu (Congo) rond 1903
 FOTOARCHIEVEN KMMA TERVUREN, FOTO ZENDING LAURENT, 1903-1904

Afrika niet hoog aangeschreven. De paters die naar India zouden vertrekken, kregen een initiatie in de cultuur waarin ze gingen werken. Midden-Afrika werd beschouwd als een lappendeken van wilde volkeren, die moesten worden beschaafd en doordrongen van onze cultuur en religie. Enkele missionarissen hebben zich uit persoonlijke interesse, zonder enige voorkennis, verdiept in de volken en culturen van hun werkgebied. Ze kwamen in contact met de opgeleide onderzoekers van het Museum van Tervuren, die de enthousiaste paters begeleidden en stuurden. Getuigenissen hiervan zijn overvloedig aanwezig in het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika (KMMA): briefwisseling tussen de paters en de wetenschappers, werken over linguïstiek, geschiedenis, botanie en etnografie, een massa foto's en uiteraard duizenden objecten die de jezuïeten hebben geschonken of in bewaring gegeven. Deze intense samenwerking, die resulteerde in een schat aan gegevens en waardevolle objecten, opent de tentoonstelling. Het is een boeiende kennismaking met een aantal jezuïeten-verzamelaars. Elke zending kisten, met objecten van

de Nkanu, de Bayaka, de Basuku, door Jozef Van Wing (1884-1970) lokte enthousiaste reacties uit bij Joseph Maes, afdelingshoofd Etnografie in het Museum van Tervuren. Pater Van Wing kreeg geld toegeschoven om de leemtes in de museumcollecties wat betreft de regio Kwango-Kwilu op te vullen. Het transport was zeer duur: de dragers deden er te voet zeventien dagen over en die moesten betaald worden. Michel Plancquaert (1897-1992) hielp Dr. Maes onder meer in zijn zoektocht naar xylofoons en Léon De Beir (1903-1983) specialiseerde zich in de fetisjen bij de Bayaka. Bij pater Omer Butaye (1892-1968) hoort het verhaal van de verloren maskers, dezelfde maskers die de hoofdrol spelen in de tentoonstelling. In de jaren 1920 hadden de jezuïeten in Leuven enkele kleine 'musea' opgericht om de opleiding van toekomstige missionarissen te ondersteunen. Zo was er een museum van biologie en van experimentele psychologie, een fysicamuseum, een chemiemuseum, een museum van geologie en mineralen, en sinds 1924, een museum voor archeologie en prehistorie, waaraan in 1927 een museum voor missiologie werd toegevoegd. Vanaf dan zaten de

Kikaku-paneel, structuur die verband houdt met de besnijdenisrituelen, Nkanu,
hout en pigmenten, 91 x 33 x 14 cm
COLLECTIE KMMA TERVUREN - FOTO: J.-M. VANDYCK, KMMA TERVUREN

missionarissen-verzamelaars met een dilemma: wat zouden ze naar Tervuren sturen en wat naar hun eigen 'museum'? In de zomer van 1931 was er een dispuut tussen pater Butaye, die een zending 'maskers met de heel grote gezichten' had verscheept, en de musea in Leuven en Tervuren. Het museum van de jezuïeten zou de reuzemaskers, bestemd voor Tervuren hebben achtergehouden, wat Leuven ontkende. Butaye maakt zich grote zorgen over het lot van de uiterst zeldzame stukken. Uiteindelijk werden ze teruggevonden in Kikwit en na een reis van twintig maanden kwamen ze aan in het Museum van Tervuren. Dr. Joseph Maes was dolgelukkig met de merkwaardige maskers: "Dat zijn meer als prachtstukken."

AFSCHRIKWEKKENDE BESCHERMER De reuzemaskers werden gebruikt bij het overgangsrитуeel *makunda*, dat gemeenschappelijk was voor een groot deel van de volken in het zuidwesten van Congo aan het begin van de twintigste eeuw. *Makunda* was exclusief mannelijk en was bedoeld om de adolescenten op te nemen in de wereld van de volwasse-

Hemba-masker voor besnijdenisrituelen, hout, pigmenten, vezels en tapijtspijkers, 32 x 36 x 44 cm, verzameld door pater M. Plancquaert (SJ)
COLLECTIE KMMMA TERVUREN - FOTO: J. VAN DE VYVER, KMMMA TERVUREN

nen. De jongens werden meegenomen naar een afgelegen kamp in de brousse, waar ze besneden werden. Blootgesteld aan ontbering en ontgroening, leerden ze jagen en kregen ze seksuele opvoeding. Vooral leerden ze dansen met de maskers, want bij de terugkeer in het dorp zouden ze dat moeten demonstreren. Tijdens de slotceremonie vereenzelvigden de gemaskerde dansende jongvolwassenen zich met hun voorouders en met hun vitale kracht. De overgang van de ene generatie naar de volgende was verzekerd.

De jonge ingewijden mochten enkel dansmaskers dragen. De ritueel belangrijkste maskers waren voorbehouden voor de leermeesters. Bij de Yaka en Suku was dat de reuzegrote *kakuungu*, die soms vergezeld was van de vrouwelijke tegenhanger *kazeba*. Een derde medespeler was *mbawa*, die

nu eens optrad als de rivaal, een andere keer als de handlanger van *kakuungu*. Het zijn afschrikwekkende maskers. Ondanks de dreigende aanblik van een ontembaar monster met tegenstrijdige krachten, speelde de *kakuungu* de rol van beschermer binnen het kamp van de nieuwelingen. Hij moest de bloedingen van de besnijdenis stoppen, hij beschermde tegen hekserij, zorgde voor een succesvolle jacht en hield de regen tegen.

EEN VLAAMS MISSIEMUSEUM? De maskers op de tentoonstelling in het BELvue Museum zijn uitzonderlijk, niet enkel door hun grootte maar ook door de sterke beeldende kwaliteit. Toch zijn de meeste nooit eerder aan het publiek getoond, noch gepubliceerd. Het roept vragen op over de

Kakuungu-masker, gelinkt aan de besnijdenisrituelen,
Yaka, 100 cm, verzameld door pater J. Thienpont (SJ), vóór 1927
COLLECTIE KMMA TERVUREN - FOTO: J.-M. VANDYCK, KMMA TERVUREN

vaak belangrijke etnografische en missiecollecties die in kloosters, congregaties en ordes overal in het land bewaard worden. De verzameling van het toenmalige missiemuseum van de jezuïeten is gelukkig overgedragen aan het KMMA. En daar is *Reuzemaskers uit Congo* een van de resultaten van. Hoe zit het met andere collecties? In 2004 startte het Centrum voor Religieuze Kunst en Cultuur (CRKC), gesteund door de Vlaamse Gemeenschap en de provincies, met de inventarisatie en digitale registratie van etnografische objecten, aanwezig in kloosters en missionaire ordes. Het werd al snel duidelijk dat heel wat van dat erfgoed ernstig bedreigd is. Verschillende Vlaamse religieuze instituten hebben toen aan het CRKC gevraagd een oplossing te zoeken. Een van de denkpistes voor een duurzaam behoud en beheer was de collecties te bundelen in een Vlaams missiemuseum, naar het voorbeeld van het Musée africain in Lyon, het Steyl Museum in Nederland en het Rautenstrauch-Joest Museum

Kakuungu-masker, gelinkt aan de besnijdenisrituelen, Yaka, hout, pigmenten, haren en tapijtspijkers, 85 cm, verzameld door pater M. Plancquaert (SJ), vóór 1929
COLLECTIE KMMA TERVUREN - FOTO: J.-M. VANDYCK, KMMA TERVUREN

Khoonzu-mbuumba beeld dat gunstig is voor de jacht met de val, Yaka, hout en antilopekaakbeenderen, 46 cm
COLLECTIE KMMA TERVUREN - FOTO: J. VAN DE VYVER, KMMA TERVUREN

in Keulen. Een haalbaarheidsstudie in 2011 en 2012 toonde aan dat die plannen best opgeborgen werden. Zit het publiek te wachten op een Vlaams missiemuseum? En wie gaat dat betalen? Conclusie: voorlopig streeft het CRKC naar het veiligstellen van de collecties in afwachting van het oprichten van een missiedepot.

—
MARK VANVAECK

INFO Tentoonstelling *Reuzemaskers uit Congo* Nog tot 8 november 2015 – Open: maandag t.e.m. vrijdag van 9.30 tot 17.00 uur; zaterdag, zondag, in juli en augustus van 10.00 tot 18.00 uur – Gesloten: 21 juli – BELvue Museum Paleizenplein 7, 1000 Brussel, T 02 500 45 54, www.belvue.be – **ARCHIEF** Het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika te Tervuren : OKV, 1983, nr. 1 – Het Etnografisch Museum Antwerpen: OKV, 1989, nr. 1 – Congo en België: OKV, 2010, nr. 1 – www.tento.be